

Instituut voor
Onderzoek & Innovatie
**Kenniscentrum
Talentontwikkeling**

KWP
Rotterdams Talent

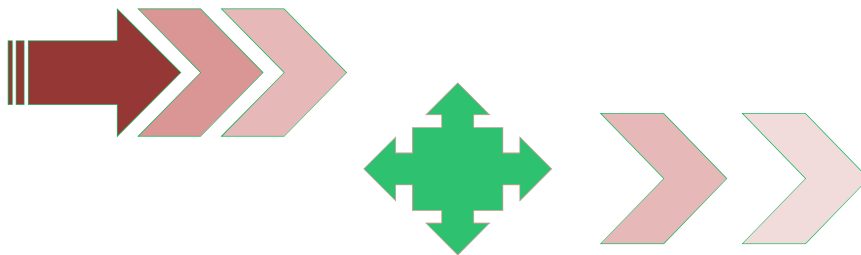

Strix Aluco
onderzoek & innovatie

Quick scan loopbaanoriëntatie in po en vo op Rotterdam Zuid **Eerste fase van een nulmeting**

Niek van den Berg en Daphne Hijzen
m.m.v. Sanneke de la Rie en Elizabeth van Twist

Rotterdam, 22 januari 2013

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
1 Talentontwikkeling en loopbaanoriëntatie	5
2 Vraagstelling en theoretisch kader	5
2.1 Vraagstelling	5
2.2 Theoretisch kader	6
3 Opzet van het onderzoek	7
3.1 Voorbereiding	7
3.2 Interviewleidraad en benadering scholen	8
3.3 Respons	8
3.4 Dataverzameling, verwerking en analyse	9
4 Resultaten	9
4.1 Loopbaanoriëntatie in het basisonderwijs	10
4.2 Loopbaanoriëntatie in het voortgezet onderwijs	12
5 Conclusies	14
Literatuur	18
Bijlage 1 Vooraankondiging aan de scholen	19
Bijlage 2 Interviewleidraad	20
Bijlage 3 Belinstructie	23

Samenvatting

Om scholen op Rotterdam Zuid te kunnen ondersteunen bij loopbaanoriëntatie voor leerlingen in primair en voortgezet onderwijs, heeft de Werkgroep Loopbaanoriëntatie van het Nationaal Programma Rotterdam Zuid, vertegenwoordigd door de dienst Maatschappelijke Ontwikkeling van de gemeente Rotterdam, behoefte aan inzicht in wat scholen voor primair en voortgezet onderwijs met leerlingen doen aan loopbaanoriëntatie. Daarbij heeft de Werkgroep vooral behoefte aan actueel empirisch inzicht in wat scholen voor basisonderwijs en voortgezet onderwijs zoal doen aan loopbaanoriëntatie in het algemeen en meer specifiek gericht op zorg en techniek.

Deze vraag is in het verband van de Kenniswerkplaats Rotterdams Talent¹ uitgewerkt door Kenniscentrum Talentontwikkeling van Hogeschool Rotterdam en Strix Aluco – onderzoek & innovatie. In samenspraak met de opdrachtgever hebben zij de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Hebben scholen voor basisonderwijs en voortgezet onderwijs in de focuswijken in Rotterdam Zuid aandacht voor loopbaanoriëntatie van leerlingen? Zo ja, wat doen de scholen inhoudelijk op dit vlak (wat en hoe en in welke richtingen)? Werken ze hierbij samen met specifieke partners en zo ja, welke zijn dat?

Op basis van de onderzoeksvraag en een heel beknopte literatuurstudie is een vragenlijst ontwikkeld voor interviews met contactpersonen van scholen. Om – overeenkomstig de wens van de opdrachtgever – al in december 2012 via een concept-rapportage een beeld te kunnen geven van het onderzoeksthema, is eind november en begin december 2012 een quick scan uitgevoerd waarvan in het voorliggende rapport verslag wordt gedaan. Begin 2013 volgt een aanvullende meting onder tien andere basisscholen, in de verwachting dat daarmee de onderzoeksgroep zodanig wordt uitgebreid dat het onderzoek voor de Werkgroep Loopbaanoriëntatie niet alleen als quick scan voor dit moment, maar ook als nulmeting in een reeks van metingen kan dienen.

In totaal hebben aan de quick scan uit het bestand van 56 vestingen en contactpersonen van scholen in de focuswijken in Rotterdam Zuid 14 contactpersonen van 13 scholen meegedaan (één interview was met twee personen van één school). De groep scholen bestaat uit 9 basisscholen en 4 vmbo-scholen en heeft een goede verspreiding over schoolbesturen. De feitelijke reikwijdte van het onderzoek is wat groter dan deze 13 scholen, omdat een aantal respondenten aangeeft dat andere vestigingen van hun school of andere scholen van hun bestuur een vergelijkbare aanpak hebben. Van een statistisch representatieve groep scholen kan echter niet gesproken worden.

Op basis van de gegevens luidt de hoofdconclusie dat de onderzochte scholen zeker aandacht hebben voor loopbaanoriëntatie, maar dat de mate waarin en de manier waarop dit gebeurt onderling verschilt. De onderzochte basisscholen ondernemen bijvoorbeeld de volgende activiteiten: toetsing en advies in relatie tot schoolkeuze, bezoeken aan en informatieverstrekking over vo-scholen, bezoeken aan en van bedrijven, voorlichting over beroepen en eigen ervaringen opdoen met beroepen. Sommigen noemen hierbij nu al activiteiten in het kader van de Children's Zone. In het vmbo zijn de verschillen onderling groot en de activiteiten zeer divers. Voorbeelden van activiteiten zijn een infoavond voor ouders van leerlingen uit leerjaar 2 over de vmbo-sectoren, individuele gesprekken, havenlessen, bezoek aan Skillsmasters en snuffelstages. Er is lang niet op alle scholen specifiek aandacht voor zorg en techniek, althans niet meer dan voor andere sectoren. Contactpersonen van de basisscholen geven aan vele samenwerkingspartners te kennen, zo werken zij bijvoorbeeld samen met andere po-scholen, met vo-scholen, ouders, bedrijven, gemeente, JINC, Stichting Mee. Contactpersonen van de vmbo's noemen als samenwerkingspartners onder meer mbo-scholen, het mbo-punt, een po-school en JINC.

¹ De Kenniswerkplaats Rotterdams Talent (KWP) bestaat uit een netwerk van de gemeente Rotterdam en Rotterdamse onderwijsinstellingen van PO tot WO. De KWP heeft een tweeledige doelstelling. Enerzijds beoogt de werkplaats een bijdrage te leveren aan kennisontwikkeling op het gebied van Rotterdams talent. Anderzijds beoogt de werkplaats bij te dragen aan de uitwisseling en de toepassing van die kennis en daarmee aan het verbeteren van het onderwijsbeleid en de praktijk van het onderwijs in Rotterdam.

Op basis van deze bevindingen kan een conclusie zijn dat er vooral binnen het basisonderwijs nog winst lijkt te behalen waar het gaat om de aandacht voor loopbaanoriëntatie voor leerlingen. Met de start van de Children's Zone zal die aandacht ook toenemen, afgaande op wat de meeste respondenten daarover zeggen. De onderlinge verschillen tussen scholen is nu erg groot; mogelijk kan daar binnen de Children's Zone meer lijn in worden gebracht, maar denkbaar is ook dat de scholen een eigen profiel ook wat betreft loopbaanoriëntatie behouden. Dit heeft onder andere te maken met de verschillende definities voor loopbaanoriëntatie die men hanteert.

Verder blijkt zowel uit de literatuurstudie als uit antwoorden van een aantal respondenten dat het belangrijk is om te investeren in ouders als doelgroep. Ten slotte zou er meer geïnvesteerd kunnen worden in loopbaanoriëntatie specifiek gericht op de sectoren voor zorg en techniek, hoewel verschillende respondenten ook zeggen nadrukkelijk te hechten aan eigen voorkeuren en talenten van leerlingen.

1 Talentontwikkeling en loopbaanoriëntatie

De schoolprestaties van jongeren in Rotterdam Zuid blijven achter bij die van jongeren elders in de stad en bij die in de rest van Nederland. De voortijdige schooluitval is aanzienlijk hoger. De kansen van deze jongeren op de arbeidsmarkt zijn navenant kleiner.

Via programma's zoals *Beter Presteren*, *Aanval op de Uitval* en *Zuid Werkt!* proberen overheden, scholen, andere instellingen en bedrijven de onderwijsdeelname, het onderwijsniveau en de doorstroom naar de arbeidsmarkt te versterken. Bijzondere aandacht daarbij hebben:

- Een integrale wijkgerichte aanpak die gebaseerd is op het concept van de Harlem Children's Zone, waarbij ingezet wordt op optimale talentontwikkeling via zaken als meer leertijd (bijvoorbeeld via zomerscholen), versterking van ouderbetrokkenheid, kwaliteit van onderwijspersoneel en doorlopende leerlijnen in het onderwijs.
- Loopbaanoriëntatie gericht op mogelijke doorstroom naar de tekortsectoren zorg, techniek en haven. De vraag naar adequaat opgeleid personeel is hoog in deze inmiddels bijna 'traditionele' tekortsectoren. Het besef groeit dat werving voor deze sectoren alleen in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) en hoger onderwijs (hbo) niet volstaat; leerlingen zouden al in het primair en voortgezet onderwijs (po en vo) warm gemaakt moeten worden. Daarbij is ook van belang dat de arbeidsmarkt behoefte heeft aan hoger opgeleid personeel dan momenteel gediplomeerd uitstroomt uit het mbo.

2 Vraagstelling en theoretisch kader

2.1 Vraagstelling

Doorlopende leerlijnen en optimale transitiepunten zijn van belang voor talentontwikkeling van leerlingen in po en vo. Loopbaanoriëntatie die al in deze sectoren aanvangt en gericht wordt op (onder meer) de mogelijkheden in de zorg, techniek en haven, lijkt van belang gezien de regionale vraag op de arbeidsmarkt. Om scholen in Rotterdam Zuid hierbij te kunnen ondersteunen met gericht beleid, had de Werkgroep Loopbaanoriëntatie van het Nationaal Programma Rotterdam Zuid, vertegenwoordigd door de dienst Maatschappelijke Ontwikkeling van de gemeente Rotterdam, behoefte aan inzicht in wat scholen voor po en vo met leerlingen doen aan loopbaanoriëntatie. Daarbij had de Werkgroep vooral behoefte aan actueel empirisch inzicht in wat scholen zoal doen aan loopbaanoriëntatie in het algemeen en meer specifiek gericht op zorg en techniek. Het accent ligt in eerste instantie op basisonderwijs en voortgezet onderwijs; speciaal onderwijs en voortgezet speciaal onderwijs blijven vooralsnog buiten het onderzoek. Het onderzoek diende nog in 2012 te worden uitgevoerd, waarbij vóór de kerst een integrale concept-rapportage beschikbaar zou moeten zijn.

Deze vraag is voorgelegd aan de Kenniswerkplaats Rotterdams Talent en uitgewerkt door twee daarin participerende kennisinstellingen: Kenniscentrum Talentontwikkeling van Hogeschool Rotterdam en Strix Aluco – onderzoek & innovatie. In samenspraak met de opdrachtgever hebben zij de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Hebben scholen voor basisonderwijs en voortgezet onderwijs in de focuswijken in Rotterdam Zuid aandacht voor loopbaanoriëntatie van leerlingen? Zo ja, wat doen de scholen inhoudelijk op dit vlak (wat en hoe en in welke richtingen)? Werken ze hierbij samen met specifieke partners en zo ja, welke zijn dat?

Drie periodes in de schoolloopbaan van leerlingen zijn hierbij in het bijzonder van belang:

- De periode in groep 7 en 8 van het primair onderwijs (po), waarin de voorbereiding op het voortgezet onderwijs (vo) plaatsvindt;
- De onderbouw in het voortgezet onderwijs (vo), waarin de voorbereiding op de profielkeuze plaatsvindt; en
- De bovenbouw in het vo, waarin de voorbereiding op het vervolgonderwijs plaatsvindt. Hierbij gaat het enerzijds om vmbo (met vooral doorstroom naar het mbo) en anderzijds om havo/vwo (met vooral doorstroom naar hbo en wo).

Om – overeenkomstig de wens van de opdrachtgever – al in december 2012 via een concept-rapportage een beeld te kunnen geven van het onderzoeksthema, is eind november en begin december 2012 een quick scan uitgevoerd waarvan in het voorliggende rapport verslag wordt gedaan. Naar aanleiding van de concept-rapportage van deze quick scan heeft de Werkgroep de onderzoekers begin 2013 gevraagd om een aanvullende meting onder tien andere basisscholen, in de verwachting dat daarmee de onderzoeksgroep zodanig wordt uitgebreid dat het onderzoek voor de Werkgroep niet alleen als quick scan voor dit moment maar ook als nulmeting in een reeks van metingen kan dienen.

2.2 Theoretisch kader

Gezien de behoefte aan vooral empirisch materiaal en ook vanwege de korte looptijd van de quick scan is gekozen voor een zeer beknopte literatuurstudie als basis voor het theoretisch kader. Het betreft twee publicaties over 1) een literatuurverkenning van beschikbaar onderzoek naar doorlopende leerlijnen en transities 2) een empirisch onderzoek naar loopbaanoriëntatie in het vmbo in de regio Haaglanden. Deze studies geven aan dat scholen niet alleen 1) *aandacht zouden moeten hebben voor loopbaanoriëntatie*, maar dat daarbij voor *succesvolle* loopbaanoriëntatie drie clusters aspecten van belang zijn:

2. Inhoud van loopbaanoriëntatie

- inbedding van loopbaanoriëntatie in het curriculum
- een integrale aanpak van loopbaanoriëntatie
- het opsporen van talenten van leerlingen met het oog op hun ontwikkeling en doorstroom naar vervolgonderwijs
- ontwikkeling van studievaardigheden van leerlingen met het oog op het vervolgonderwijs

3. Bemensing en samenwerking

- de rol van mentoren, decanen, intakers en andere 'transfer agents'
- investeringen in tijd en competenties van deze 'transfer agents'
- samenwerking binnen onderwijssectoren
- samenwerking tussen onderwijssectoren, onder meer met het oog op programmatische afstemming
- samenwerking tussen onderwijs en bedrijven
- samenwerking tussen onderwijs en andere betrokkenen: gemeente, ouders, onderwijsondersteuners, wijkvoorzieningen

4. Draagvlak, monitoring en evaluatie

- draagvlak bij alle betrokkenen, inclusief de ouders van leerlingen
- monitoring/evaluatie van ervaringen van alle betrokkenen

Beide studies worden hieronder toegelicht en zijn de basis voor de vragenlijst voor de voorliggende quick scan (zie verder paragraaf 3).

2.2.1 Doorlopende leerlijnen en transities

De Rotterdamse Kenniswerkplaats Talentontwikkeling heeft eind 2011 voor de gemeente Rotterdam vier literatuurverkenningen uitgevoerd om de pijler Talentontwikkeling verder uit te kunnen werken (Rotterdamse Kenniswerkplaats, 2011). Het gaat om verkenningen naar de hierboven genoemde zaken:

1. De effecten van meer leertijd op taal, rekenen en soft skills;
2. Typen ouderbetrokkenheid, effecten daarvan en wijze van implementatie;
3. Kwaliteiten van onderwijspersoneel die nodig zijn voor een goede (Children's Zone) school; en
4. Kritische factoren om doorlopende leerlijnen en transities daarin te verbeteren, en effecten van deze verbeteringen op schoolprestaties.

De vierde van de genoemde literatuurverkenningen levert - ondanks het relatieve gebrek aan al uitgevoerd onderzoek naar het effect van maatregelen gericht op een betere aansluiting tussen onderwijssectoren - een drietal inzichten op die het beleid kunnen versterken en het studiesucces en opleidingsniveau in Rotterdam Zuid kunnen versterken (Wolff, Meeuwisse & Van den Berg, 2011):

1. *Heb meer aandacht voor talentontwikkeling in het po:* Het schooladvies aan het eind van het po wordt het meest bepaald door de schoolprestaties van leerlingen. Nagegaan zou moeten worden hoe individuele talenten van leerlingen nog beter opgespoord kunnen worden, om mede op die basis hun ontplooiing in het po en een optimale doorstroom naar het vo beter te kunnen ondersteunen.
2. *Heb meer aandacht voor loopbaanontwikkeling in vmbo en mbo:* Zekerheid over de studie- en beroepskeuze is een belangrijke factor bij de overgang tussen vo en vervolgonderwijs. Dit geldt in elk geval voor de overgang van vmbo naar mbo. Vmbo-leerlingen die beter weten wat ze willen, ondergaan een succesvollere mbo-start. Zij zijn meer betrokken bij school, onderhouden betere contacten met docenten en studiegenoten en voelen zich meer thuis op de opleiding. Zowel in het vmbo als het mbo is daarom meer aandacht nodig voor studie- en beroepskeuze; vmbo-decanen, mbo-intakers en bedrijven kunnen daarin een belangrijke rol spelen. Daarnaast is aandacht voor studievastigheden in relatie tot de overgang naar vervolgonderwijs van belang.
3. *Bevorder nauwere samenwerkingsverbanden tussen onderwijssectoren en tussen onderwijs en bedrijfsleven.* Verbetering van loopbanen van leerlingen impliceert een betere samenwerking tussen diverse betrokken partijen. Naast scholen onderling gaat het om de lokale overheid, ouders, onderwijsondersteuners, diverse wijkvoorzieningen (zoals maatschappelijk werk, gezondheidsinstellingen) en bedrijven. Van belang in hun samenwerking zijn benutting van zogeheten 'transfer agents', realisatie van programmatische afstemming en bereidheid om eigen instellingsbeleid aan te passen ten dienste van de verbetering van overgangen tussen scholen.

2.2.2 LOB in het Haaglands vmbo

In 2010 vond een evaluatie plaats van het aanbod Loopbaan Oriëntatie- en Begeleiding (LOB) op vmbo-scholen in de regio Haaglanden (Hijzen & Koerhuis, 2010). Uit dit onderzoek komt een aantal aanbevelingen naar voren, mede gebaseerd op een al bestaande checklist voor succesvolle LOB (Ecorys, 2009):

1. *Bevorder LOB als integraal onderdeel van het curriculum/ borging:* LOB vindt nog te vaak ad hoc plaats en heeft vaak nog geen vaste plek in het curriculum, terwijl voor effectieve LOB een integrale aanpak noodzakelijk is.
2. *Bevorder uitwisseling tussen vmbo-scholen onderling en samenwerking tussen vmbo- en mbo scholen:* vmbo-scholen wisselen onderling weinig uit en ook de samenwerking tussen vmbo- en mbo-scholen behoeft verbetering. Voor succesvolle LOB is het faciliteren van samenwerkingsverbanden tussen scholen juist erg belangrijk.
3. *Bevorder draagvlak voor LOB:* Een belangrijke succesfactor voor effectieve LOB is voldoende draagvlak. Idealiter zouden alle docenten, loopbaanadviseurs en decanen geïnformeerd moeten zijn over de noodzaak, het doel en de aanpak van LOB. Het management steunt LOB en committeert zich aan het behalen van de doelstellingen. Ouders zijn geïnformeerd over LOB en worden er actief bij betrokken. Het betrekken van ouders bij LOB is een belangrijke succesfactor, ouders vervullen doorgaans een grote rol in het keuzeproces dat hun kinderen doormaken.
4. *Zorg voor relevante contacten:* Idealiter beschikt de school over voldoende contacten met instanties die kunnen ondersteunen bij de realisatie van LOB. Hier kan gedacht worden aan vervolgonderwijs, gemeente, onderwijsondersteuners, bepaalde wijkvoorzieningen, bedrijven en ouders.
5. *Zorg voor een monitoring- en evaluatiesysteem:* van belang is om over evaluatiesysteem te beschikken waarmee op systematische wijze nagegaan wordt hoe betrokkenen over LOB activiteiten oordelen.
6. *Investeer voor LOB in personeel en organisatie:* Op veel scholen is er tijdgebrek om LOB goed te kunnen verzorgen en een deel van de mentoren dat LOB verzorgt geeft aan onvoldoende kennis en vaardigheden te bezitten om effectieve LOB te kunnen geven. Voor het slagen van LOB is een deskundig team vereist dat voldoende tijd en ruimte krijgt om zich met LOB bezig te houden.

3 Opzet van het onderzoek

3.1 Voorbereiding

Om een snelle start van het onderzoek te bespoedigen stuurde het projectenbureau van de gemeente Rotterdam namens de dienst Maatschappelijke Ontwikkeling de bestuurders en directeurs van de betrokken scholen in de week van 19 november 2012 een vooraankondiging en verzoek om

medewerking aan het onderzoek (zie bijlage 1). In dezelfde week ontvingen de onderzoekers een lijst van vestigingen van scholen, contactpersonen voor het onderzoek (directeuren bo en decanen vo) en hun contactgegevens, evenals een aantal kenmerken van de vestiging zoals type vestiging, bestuurlijk verband en aantal leerlingen. In de week van 26 november ontvingen de onderzoekers nog een aanvullende lijst van scholen die als reservelijst bij het benaderen van scholen is gebruikt.

De *onderzoekspopulatie* bestaat hiermee uit de totale lijst van vestigingen (inclusief reservelijst) en betreft 56 vestigingen (33 bo/ 23 vo) van 41 verschillende scholen. 24 vestigingen zijn hoofdvestigingen, zes zijn nevenvestigingen, 12 zijn dislocaties en van 15 vestigingen is het type onbekend. Elf scholen staan met meer dan één vestiging op de lijst. De totale groep vestigingen/scholen is verdeeld over 13 schoolbesturen, waarvan scholen die onder BOOR en Stichting PCBO vallen het meest vertegenwoordigd zijn.

Uitgangspunt was dat van deze totale onderzoekspopulatie 7-8 vestigingen van basisscholen en 2-3 vestigingen van scholen voor voortgezet onderwijs aan het onderzoek zouden deelnemen. De *beoogde onderzoeksgroep* bestaat dus uit 9 tot 11 vestigingen/scholen. Bij enkele vestigingen/scholen zouden persoonlijke interviews plaatsvinden (3 bo, 1 vo) en met contactpersonen van de overige vestigingen/scholen zouden telefonische interviews plaatsvinden.

3.2 Interviewleidraad en benadering scholen

In de week van 12 november hebben de onderzoekers een interviewleidraad samengesteld (zie bijlage 2). Deze leidraad is gebaseerd op de onderzoeksvragen en het beknopte theoretisch kader uit paragraaf 2.2. De interviewleidraad bestaat uit vier verschillende onderdelen met algemene vragen, vragen specifiek per sector, vragen over de aanpak van andere scholen en vragen over ervaringen van verschillende betrokkenen met de loopbaanoriëntatie activiteiten. Hiermee komen inhoudelijk bod:

- 1 Aandacht voor, definitie van, redenen voor en doelgroep van loopbaanoriëntatie
- 2 Inhoud van loopbaanoriëntatie
- 3 Bemensing en samenwerking
- 4 Draagvlak, monitoring en evaluatie

In de week van 19 november 2012 namen de onderzoekers aan de hand van een belinstructie (zie bijlage 3) voor het eerst contact op met de scholen die in eerste instantie in het onderzoek betrokken zouden kunnen worden. De onderzoekers hebben eerst de hoofdvestigingen benaderd. Nadat er al enkele afspraken waren gemaakt hebben ze verder zoveel mogelijk rekening gehouden met de spreiding over schoolbesturen. De onderzoekers hebben de contactpersonen op 23/11/2012 en 26/11/2012 eerst geprobeerd telefonisch te benaderen; wanneer zij bepaalde contactpersonen echter niet te pakken kregen hebben zij daarop een mail gestuurd en later in de week van 26/11/2012 teruggebeld. Wanneer zou blijken dat er met te weinig scholen afspraken voor interviews in de week van 26 november of 3 december zouden kunnen worden gepland, zouden scholen uit de reservegroep worden benaderd. Slechts één school uit de reservegroep is betrokken bij het onderzoek. De 14 personen van de 13 scholen waarmee afspraken werden gemaakt, kregen ter voorbereiding op het interview de interviewleidraad toegestuurd. Aan het eind van de week van 19 november en tijdens de week van 26 november is de stand van zaken wat betreft gemaakte interviewafspraken per e-mail gerapporteerd aan de opdrachtgever.

Bij de contactpersonen die niet willen meedoen aan het onderzoek is gevraagd naar de redenen daarvoor. Het bleek steeds om tijdsdruk te gaan. De periode om interviews af te nemen vond men niet ideaal (druk met Sint, rapportgesprekken, teamdag). Daarnaast gaf een aantal personen aan dat het Nationaal Programma en Children's Zone al veel tijd in beslag namen. Ook vond een aantal mensen de beoogde tijdsduur van het interview te lang.

3.3 Respons

Zoals eerder aangegeven bestaat de totale *onderzoekspopulatie* uit 56 vestigingen (33 bo en 23 vo) van 41 verschillende scholen. Ze zijn verdeeld over 13 schoolbesturen, waarvan vestigingen/scholen die onder BOOR en Stichting PCBO vallen het meest vertegenwoordigd zijn.

De *beoogde onderzoeksgroep* bestaat uit 9 tot 11 vestigingen/scholen (7-8 bo en 2-3 vo), waarbij 4 persoonlijke interviews zouden plaatsvinden (3 bo en 1 vo) en verder telefonische interviews.

De respons, ofwel de *gerealiseerde onderzoeksgroep* is iets groter dan beoogd. Er hebben namelijk 13 interviews plaatsgevonden (9 bo en 4 vo), waarvan vijf persoonlijke interviews (4 bo en 1 vo) en acht telefonische interviews (5 bo en 3 vo). Eén interview was met twee personen van één school; in totaal is dus met 14 personen van 13 scholen gesproken. Een reden dat de onderzoeksgroep iets groter is dan beoogd is, dat twee onderzoekers parallel contactpersonen benaderden en geen al gemaakte afspraken hebben afgezegd. Ook speelt mee dat tijdsduur van de telefonische interviews vaak korter was dan verwacht, waardoor er ruimte ontstond voor extra interviews.

De onderzoeksgroep van de huidige quick scan is te klein om van een statistisch representatieve steekproef te kunnen spreken. Zo zijn bijvoorbeeld de vo-scholen alle vier scholen voor vmbo. Wel is de beoogde spreiding over besturen gerealiseerd. Zeven participerende contactpersonen zijn van hoofdvestigingen van scholen, drie van dislocaties en twee van nevenvestigingen; van één vestiging is onbekend om welk type het gaat. De participerende schoolvestigingen zijn verdeeld over zes schoolbesturen, waarvan scholen die onder BOOR en Stichting PCBO vallen het meest vertegenwoordigd zijn, net als in de populatie.

Verder is van belang te vermelden dat de reikwijdte van de verzamelde gegevens groter is dan de 13 vestigingen waarvan de contactpersonen zijn geïnterviewd. De interviews hebben eerst en vooral betrekking op die vestigingen (13 van de in totaal 56), maar in de interviews is ook gevraagd of de aanpak van loopbaanoriëntatie bij andere vestigingen van dezelfde school en bij andere scholen van het bestuur overeenkomt of afwijkt. Voor zover bekend op basis van de interviews is deze aanpak daar vergelijkbaar. Heel precies is dit echter niet aan te geven, omdat niet alle vestigingen van een school en niet alle scholen van een bestuur binnen de focuswijken liggen; daarnaast zijn niet in alle interviews de vragen naar andere vestigingen en scholen beantwoord.

3.4 Dataverzameling, verwerking en analyse

De interviews vonden plaats in de week van 26 november en 3 december 2012. De duur van de interviews was gemiddeld 1 uur per interview. De telefonische interviews namen wat minder tijd in beslag (tussen de 29 en 45 minuten) dan de persoonlijke interviews (tussen de 52 en 65 minuten).

De interviews zijn digitaal opgenomen en schriftelijk uitgewerkt. Er was geen gelegenheid om de interviewverslagen ter controle voor te leggen aan de geïnterviewden. Wel is de geïnterviewden toegezegd dat ze na afronding van het onderzoek de rapportage in digitale vorm ontvangen. Aan het eind van de week van 3 december 2012 is de stand van zaken wat betreft de dataverzameling per e-mail gerapporteerd aan de opdrachtgever.

In de week van 10 december 2012 startte de analyse van de interviewgegevens. In de eerste stap zijn interviewverslagen geanonimiseerd en 'ingedikt' in een spreadsheet van alle scholen en alle interviewvragen. De gegevens van basisonderwijs en voortgezet onderwijs zijn vervolgens apart geanalyseerd; ze komen bij de resultaten ook apart aan de orde.

4 Resultaten

De bespreking van de resultaten van basisonderwijs (paragraaf 4.1) en voortgezet onderwijs (paragraaf 4.2), en volgt de inhoudelijke ordening verder de vier thema's die in paragraaf 2.2 en 3.2 zijn genoemd:

- 1 Aandacht voor loopbaanoriëntatie
- 2 Inhoud van loopbaanoriëntatie
- 3 Bemensing en samenwerking
- 4 Draagvlak, monitoring en evaluatie

4.1 Loopbaanoriëntatie in het basisonderwijs

Aandacht voor loopbaanoriëntatie

De resultaten in deze paragraaf zijn gebaseerd op interviews met 9 contactpersonen van 9 vestigingen van verschillende basisscholen in de focuswijken op Rotterdam Zuid. Bij al deze scholen blijkt er *aandacht* te zijn voor loopbaanoriëntatie, maar de *mate* waarin verschilt. Zo zegt de één dat men er tot op zekere hoogte aandacht voor heeft, maar gezien de leeftijd van de leerlingen niet heel veel. Een ander zegt er om dezelfde leeftijdsredenen geen aandacht aan te besteden (terwijl uit de activiteiten blijkt dat men er toch al iets aan doet), maar dat straks in het kader van de Children's Zone te zullen gaan doen. Meer scholen geven aan in het kader van de Children's Zone meer te gaan doen en bij één van de scholen is dit in de aanloop naar de Children's Zone dit schooljaar al het geval.

Niet alleen de mate van aandacht verschilt, ook de *definitie* van loopbaanoriëntatie verschilt tussen de contactpersonen en hun scholen. Enkelen verstaan er alleen oriëntatie op het voortgezet onderwijs onder (en zeggen erbij dat dat eigenlijk geen loopbaanoriëntatie is). De meeste anderen noemen oriëntatie op vervolgonderwijs en beroepen in één adem. Enkelen kijken breder naar oriënteren op de toekomst en wat je wilt in het leven (waaronder keuzes voor vervolgonderwijs en werk). Een persoon voegt toe dat een mooie loopbaan zeker ook anders dan via havo/vwo kan lopen en dat daarom bij loopbaanoriëntatie de nadruk ligt op beroepen als automonteur, schilder, werken in de zorg en in de haven.

De *redenen* die worden genoemd om iets aan loopbaanoriëntatie hebben te maken met verhoging van de motivatie voor school, meer passende keuzes voor beroepen en vervolgonderwijs en verlaging van de kans op uitval in het vervolgonderwijs.

De *doelgroep* van de activiteiten rond loopbaanoriëntatie zijn vooral leerlingen groep 8 en bij een aantal scholen ook groep 7, soms ook groep 6. Vooral in groep 8 is de keuze voor vervolgonderwijs dichtbij en kunnen leerlingen ook meer de relatie leggen tussen een kennismaking met een beroep en henzelf. Tegelijkertijd geven sommigen ook aan dat voor veel leerlingen die link nog lastig is. Enkelen noemen ook ouders expliciet als doelgroep van de activiteiten, met name in verband met de scholenmarkt.

Inhoud van loopbaanoriëntatie

De *activiteiten* zijn afhankelijk van de genoemde definitie van loopbaanoriëntatie en hebben dus enerzijds te maken met de keuze van het vervolgonderwijs en anderzijds met oriëntatie op beroepen en de toekomst meer in het algemeen. Bij elkaar zijn de genoemde activiteiten:

- *Toetsing en advies in relatie tot schoolkeuze*: gebruik van leerlingvolgsysteem, toetsen, Citotoets, Entreetoets, bespreking resultaten daarvan in onder meer adviesgesprekken.
- *Bezoeken aan en van vo-scholen, voorlichting over vo*: bezoek met de klas aan vo-scholen, bezoek aan scholenmarkten (op de eigen school of elders), informatieavonden op de eigen school, bezoek aan open dagen van vo-scholen, presentaties door docenten en/of leerlingen van vo-scholen in de klassen, les over vo door de eigen leerkrachten, inzet van een ouderconsulent, ouders wijzen op een nieuwe website als hulp bij schoolkeuze. In verband met deze website noemen sommigen dat voor ouders het eerdere boek handiger was, omdat je als school kon helpen door zaken aan te strepen voor ouders die niet goed de weg kunnen vinden, en omdat een deel van de ouders thuis geen pc heeft. In verband met voorlichting door vo-scholen geven sommigen aan hier geen voorstander van te zijn van vanwege het te positieve beeld dat vo-scholen dan zouden schetsen; zij verzorgen de voorlichting liever zelf.
- *Bezoek aan en van bedrijven, voorlichting over beroepen*: bezoek aan beroepenmarkten door bedrijven (op de eigen school of elders), bezoeken aan bedrijven en presentaties door bedrijven in de klas (bijvoorbeeld apotheek, vrachtvervoer, politie, boerderij, topsporter, jurist, dierenkliniek, burgemeester, warenhuis).
- *Eigen ervaringen opdoen met werk*: ervaringslessen door Stichting Mee (bijvoorbeeld kinderehbo als oriëntatie op werk in de zorg), project ondernemerschap (Bizzkidz), verlengd dag arrangement met activiteiten rond techniek, zorg, ict, kunst en sociale vaardigheden ('het vakhuis').

- Hiernaast worden huidige of toekomstige activiteiten genoemd in het kader van de *Children's Zone*: meer samenwerking met vo-scholen met oog op doorstroom, bezoeken aan bedrijven, contacten met JINC om bedrijfsstages op te zetten, bezoek aan voorlichtingscentrum over de haven, een wekelijks woensdagmiddagprogramma voor leerlingen.

Wat betreft de *inbedding in het curriculum* geven de respondenten aan dat activiteiten met voortgezet onderwijs en bedrijven met leerlingen worden voorbereid (aan de hand van werkboeken, door het aanreiken van een kijkwijzer, door interviewvragen voor te bereiden), dat leerlingen een actieve rol hebben tijdens de activiteiten (film of ander verslag maken, actieve ervaringsles) en dat activiteiten met leerlingen op school worden nabesproken. Sommigen noemen facebook en de eigen website als plaats waar verslagen van leerlingen gepresenteerd worden. De activiteiten vinden voor het merendeel plaats in de tweede helft van het schooljaar, en daarvan met name de tijd naar de cito-toets. Respondenten die een inschatting weten te maken noemen 15-20 uur per leerling als tijd die ermee gemoeid is. Binnen de Children's Zone neemt de omvang toe met een middag in de week.

Specifieke aandacht voor de sectoren zorg en techniek (meer dan voor andere sectoren) krijgt (nog) niet op alle scholen vorm, maar zal in het kader van de Children's Zone wel gaan toenemen. Genoemd worden zaken als uitwisseling met vo-scholen die deze sectoren in huis hebben, gebruik maken van het aanbod van Stichting Mee en JINC, activiteiten in het kader van de verlengde schooldag met aandacht voor zorg en techniek, maar ook voor ict, kunst en sociale vaardigheden.'

Specifieke aandacht voor talentontwikkeling wordt in verband met loopbaanoriëntatie maar door enkele respondenten genoemd. Creatieve en sportieve talenten krijgen dan aandacht als tegenwicht voor de nadruk die veelal wordt gelegd op doorstroom naar havo/vwo en als aanvulling op dat wat uit de cito-toets blijkt. Verder noemen enkele respondenten dat ze letten op talent voor techniek en extra aanbod hebben voor cognitief sterke leerlingen.

Bemensing en samenwerking

Binnen het basisonderwijs zijn vooral leerkrachten van groep 8 betrokken bij de loopbaan-activiteiten, daarnaast ook de intern begeleiders (vooral in relatie tot leerwegondersteunend onderwijs, (lwoo)). Verder worden bouwcoördinatoren, andere leerkrachten en de directeur genoemd als betrokkenen binnen de school. Naar de beschikbare tijd en de competenties van deze 'transfer agents' is in het interview niet gevraagd, maar uit de literatuurstudie is wel gebleken dat investeringen hierin van belang zijn. Eén respondent vermeldt wel dat de formatie terugloopt terwijl de problemen blijven bestaan en dat beschikbare functionarissen teveel tijd aan overleg buiten de deur kwijt is.

Samenwerkingspartners buiten de school zijn ouders, andere po-scholen (samen optrekken met bedrijfsbezoeken), vo-scholen (met het oog op de oriënterende activiteiten, maar ook wel het oog op programmatische afstemming, doorlopende leerlijn, terugkoppeling over schoolloopbanen in het vo) JINC, Stichting Mee, BizzKids, bedrijven, gemeente en in enkele gevallen ook wijkvoorzieningen zoals sociaal maatschappelijk werk, wijkprojecten en moskeeën.

Met name de samenwerking met vo-scholen, JINC en bedrijven wordt regelmatig genoemd als aandachtspunt in het kader van de Children's Zone. Bedrijfsbezoeken door leerlingen zullen gaan toenemen. De een wijst er in dit verband op dat bedrijven vaker geschikt zijn voor groep 8 dan voor jongere groepen. Een ander stelt dat leerlingen sowieso te jong zijn om met de beroepspraktijk in aanraking te komen en dat daarom geen activiteiten met bedrijven plaatsvinden.

Draagvlak, monitoring en evaluatie

Enkele van de in deze quick scan betrokken scholen zijn voorlopers in de Children's Zone en melden zowel een grote betrokkenheid bij als positieve ervaringen met loopbaanoriëntatie. Andere scholen verwijzen ook naar deze voorlopers. Hier tegenover staan ook scholen die aangeven niet mee te doen met de Children's Zone omdat men deze benadering niet vindt passen bij de leeftijdsgroep en de wensen van ouders.

De meesten zijn tevreden over de activiteiten van hun school op het gebied van loopbaanoriëntatie. Men noemt per school variërende positieve punten zoals de persoonlijke aanpak, breder kijken dan cito, bereik onder ouders, goede overdracht aan het vo, goede beeldvorming bij leerlingen, contacten

met JINC. Negatieve punten die sommigen noemen zijn de tijd die het kost en de kans dat de aandacht verwatert.

Van een expliciete monitoring van ervaringen van diverse betrokkenen en van een inbedding in een evaluatiesysteem is geen sprake. Gevraagd naar de ervaringen van leerlingen, ouders en leerkrachten noemen de meesten in meer algemene zin dat deze positief zijn, leerlingen vinden de activiteiten leuk en ouders waarderen wat er allemaal gedaan wordt. Vooral wanneer er negatieve ervaringen zijn, wordt deze feedback gebruikt om het aanbod aan te passen (bijv. geen jongere kinderen meer meenemen naar een bedrijf, leerlingen van havo/vwo-stroom niet op schoolbezoek bij vo, contact opnemen naar aanleiding van klachten van ouders over een vo-school). Voor een deel van de ouders is het aanbod van de school nodig omdat ze zelf onvoldoende tools hebben. Het vervolgonderwijs is positief omdat het voor deze scholen mogelijkheden biedt om zichzelf te presenteren. Voor zover bedrijven al betrokken zijn, zijn ook zij positief.

4.2 Loopbaanoriëntatie in het voortgezet onderwijs

De resultaten in deze paragraaf zijn gebaseerd op interviews met 5 contactpersonen van 4 verschillende vmbo-scholen in de focuswijken op Rotterdam Zuid.

Aandacht voor loopbaanoriëntatie

Bij elk van deze scholen blijkt er nadrukkelijk *aandacht* te zijn voor loopbaanoriëntatie. De *definities* van loopbaanoriëntatie die men aangeeft hebben te maken met de voorbereiding op en keuze van sectoren in de bovenbouw van het vmbo en in het vervolgonderwijs, daarnaast ook met de oriëntatie op beroepen. “Het gaat erom dat leerlingen goed nadenken over wie ze zijn en wat ze willen en of dat ook kan.” Een van de *redenen* om aandacht te besteden aan loopbaanoriëntatie heeft te maken met de moeite die leerlingen en ouders hebben om zich zelfstandig te oriënteren op beroepen en vervolgonderwijs. “We doen als school dat wat voor thuis moeilijk is.” Verdere redenen zijn het tegengaan van voortijdige schooluitval, verhoging van de motivatie voor school, en het streven naar meer gefundeerde en passende keuzes voor sectoren, beroepen en vervolgonderwijs. Te vaak kiezen leerlingen op basis van emoties zoals “mijn vriendje kiest dat ook.”

De *doelgroep* van de activiteiten rond loopbaanoriëntatie zijn vooral leerlingen van klas 2 en 4, omdat daar de sectorkeuze respectievelijk de keuze voor vervolgonderwijs plaatsvindt. Bij drie van de vier onderzochte scholen zijn er daarnaast ook activiteiten voor leerlingen in andere leerjaren. Eén respondent noemt ook ouders als doelgroep: “Ook zij moeten het interessant gaan vinden, ook zij hebben vaak een onrealistisch beeld.”

Inhoud van loopbaanoriëntatie

De *activiteiten* zijn afhankelijk van de genoemde definitie van loopbaanoriëntatie en hebben dus enerzijds te maken met de keuze van het vervolgonderwijs en anderzijds met oriëntatie op beroepen en de toekomst meer in het algemeen. Het pakket is veelvormig; hieronder volgt een beeld per school:

- Er is een infoavond voor ouders van leerlingen van jaar 2 over de vmbo-sectoren en welke vakken erbij horen. Voor leerlingen van jaar 2 is er een dag met een carousel met proefvakken van klas 3. Verder zijn er individuele gesprekken, er zijn projecten per leerjaar, leerlingen gaan naar de Skillsmasters, er zijn trainingen zoals in solliciteren, er is een opleidingsmarkt, leerlingen van jaar 3 doen een sectorstage en maken daarbij een werkstuk over de richting waarin ze denken te gaan in jaar 4, er zijn bezoeken aan open dagen van vervolgonderwijs, er was een mbo-punt in de school (laagdrempelig voor ouders en leerlingen), maar dat is helaas door reorganisaties vervangen door loopbaanteams die vanuit de bibliotheek werken.
- Klas 1 krijgt havenlessen, gaat naar de wereldhavendagen, doet maatschappelijke stages, en bezoekt de Skillsmasters. Klas 2 heeft een beroepensafari, gaat naar de Skillsmasters, heeft gesprekken met de clusterdocent en decaan, volgt maatschappelijke stages, heeft havenlessen en gaat naar de wereldhavendagen, heeft proeflessen in de sectoren van de bovenbouw, en we gaan op bezoek bij mogelijke vervolgscholen. Met JINC worden in de toekomst bedrijfsstages georganiseerd. Klas 3 heeft de sectorstage, gesprekken met de mentor en decaan, leerlingen gaan eventueel naar het mbo-contactpunt (1x per 2 weken hier op school) als de decaan het niet weet. Verder oriënteren ze zich op vervolgopleidingen door onderzoek te doen en daar een presentatie over te geven, proefstuderen kan voor wie dat wil.

Klas 4 doet de sectorstage, heeft gesprekken met mentor en decaan, gaat eventueel naar het mbo-contactpunt, oriënteert zich op vervolgopleiding door onderzoek te doen en daarover een presentatie te geven, kan proefstuderen, kan open dagen van het mbo bezoeken. Verder is er een studieloopbaanbegeleider (slb-er) om leerlingen te helpen die dreigen uit te vallen, veel verzuimen, niet op hun plek lijken te zitten in een klas en dergelijke.

- Klas 2: mentorlessen over vooral de sectorkeuze, beroepstest, bezoek Skillsmasters, individuele gesprekken, formulier met info voor ouders over mogelijkheden (moeten ouders ondertekenen). Klas 3: twee weken stage, bezoek Skillsmasters, mentorlessen over vakkenkeuze vooral, 1 of 2 bezoeken aan bedrijven. Klas 4: beroepstest, open dagen mbo, mbo hier op school in mentorles, posters open dagen, sectorwerkstuk.
- Er zijn 3 dagdelen snuffelstage (jaar 1), 3 dagdelen beroepssafari (jaar 2), maatschappelijke stage (jaar 1, 2, 3), 2 weken beroepsstage (jaar 3+4) en er is een sollicitatieproject. In jaar 1 en 2 zijn er nu 2 uur per maand mentorles waarbij leerlingen zelfstandig met hulp van de mentor ontdekken 'wat ben ik en wat zijn mijn interesses'. Ouders en vrienden worden hierbij betrokken. Daarover gaat de mentor vervolgens met de leerlingen in gesprek. (Het plan is om dit uit te breiden naar jaar 3 en 4). Verder zijn er 4 uur bezoek van de Skillsmasters (jaar 3+4), 3 uur mbo- en bedrijvenmarkt hier op school (jaar3) en een pilot met het Vakhuis voor 10- tot 16 jarigen. Toekomstplan is dat leerlingen van jaar 3 en 4 stage kunnen meelopen in het mbo, in zorg en techniek.

Wat betreft de *inbedding in het curriculum* geven de respondenten aan dat activiteiten die zich richten op voortgezet onderwijs en bedrijven met leerlingen worden voorbereid, dat leerlingen filmpjes of andere verslagen maken, en dat de activiteiten met leerlingen worden geëvalueerd via een formulier of in de les. Voor zover hier in de interviews op is ingegaan, komen de resultaten terug in teamvergaderingen of in een digitaal portfolio van de leerlingen waarbij de ouders worden betrokken. De activiteiten zijn in de jaarplanning vastgelegd en vinden voor het merendeel plaats in de klassen 2 en 4, met name in de periode januari-mei. Respondenten die een inschatting weten te maken van de tijd die ermee is gemoeid, noemen 1-2 uur per leerling. Eén respondent noemt het Plan van Toetsing en Afsluiting (PTA) als manier van inbedding in het curriculum, een ander zegt dat wordt overwogen om dit te doen.

Specifieke aandacht voor de sectoren zorg en techniek (meer dan voor andere sectoren) krijgt (nog) niet op alle scholen vorm en is bovendien mede afhankelijk van de sectoren die men zelf in huis heeft. Via de banenmonitor laten zien waar werk zit is een mogelijkheid, maar als tegenwicht wordt dan ook benoemd dat het belangrijk is om te doen waar je hart ligt. Een van de respondenten noemt verder nog dat niet alleen bij leerlingen maar ook bij ouders een verandering van 'mindset' nodig is wat betreft de waardering voor werk in de zorg en de techniek. Een andere opmerking is dat aandacht voor techniek al eerder in het vmbo start, omdat wiskunde en natuurkunde nodig zijn voor een technische opleiding.

Specifieke aandacht voor talentontwikkeling krijgt per school op verschillende manieren vorm: respondenten noemen een beroepsinteressesettest, aanbod op het gebied van kunst en cultuur, stimuleren van kinderen die goed zijn in een bepaalde richting om daarin verder te gaan (bijvoorbeeld goed zijn in wiskunde en dan gestimuleerd worden voor sectorkeuze techniek). Een vierde school noemt in het kader van talentontwikkeling de samenwerking met de Hogeschool Rotterdam voor huiswerkbegeleiding en ontwikkeling van studievaardigheden.

Wat betreft het effect van de activiteiten op de beeldvorming bij leerlingen noemen de respondenten dat de beeldvorming van het vervolgonderwijs wel goed is of redelijk. De beeldvorming van beroepen is volgens twee van de vier respondenten nog weinig reëel, "leerlingen hebben nog veel oogkleppen op." De twee andere respondenten zijn van mening dat leerlingen wel een goed beeld hebben van de branche/van beroepen. Niet duidelijk is waarop deze verschillen tussen scholen terug te voeren zijn.

Bemensing en samenwerking

Binnen de onderzochte vmbo-scholen zijn mentoren, decanen (voor de individuele gesprekken), clusterdocenten en in speciale gevallen ook de slb-er bij loopbaanoriëntatie betrokken. Naar de beschikbare tijd en de competenties van deze 'transfer agents' is in het interview niet gevraagd, maar uit de literatuurstudie is wel gebleken dat investeringen hierin van belang zijn. Net als bij de

basisscholen wordt hier door een enkeling gewezen op de tijdsbelasting en het teruglopen van beschikbare uren.

Samenwerkingspartners buiten de school die in relatie tot loopbaanoriëntatie genoemd worden zijn:

- mbo-scholen (voorlichting door en proefstuderende bij Albeda, Zadkine, STC; verkorte leerroute vmbo-mbo in de zorgsector),
- het mbo-punt (door bezuinigingen in het mbo van faciliteit binnen de vo-school zelf ingeperkt tot een faciliteit die vanuit een andere locatie 2 uur in de school aanwezig is),
- een po-school (in het kader van een project voor groep 7 van het po).

Contacten met bedrijven voor bedrijfsbezoeken door leerlingen worden georganiseerd via JINC (bliksemstages bij bedrijven voor klas 2), of via Port of Rotterdam of rechtstreeks met bedrijven. Bedrijfsbezoeken krijgen in de toekomst verder vorm via convenanten en samenwerking met JINC. Bij de maatschappelijke stage komen leerlingen overigens ook in aanraking met het beroepenveld.

Draagvlak, monitoring en evaluatie

Het draagvlak binnen de school voor loopbaanoriëntatie wordt als goed beoordeeld, met name de betrokkenheid van mentoren en decanen wordt genoemd. De contactpersonen zijn ook tevreden over de manier waarop loopbaanoriëntatie vorm krijgt. Positieve punten die genoemd worden verschillen per school en betreffen het interne draagvlak, het vele persoonlijke contact, de laagdrempeligheid, vaste structuur en de samenwerking met vele partijen. Negatieve punten zijn het tijdgebrek, het soms te snel doorschuiven van vragen van mentoren naar de decaan, het nog lage aantal bedrijfsbezoeken en de mogelijke inbreuk die op het lesrooster gemaakt wordt.

Een expliciete monitoring van ervaringen van diverse betrokkenen met de loopbaanoriëntatie activiteiten is er nog niet op alle scholen. Een respondent vermeldt dat er activiteitenevaluaties zijn en een andere geeft aan dat overwogen wordt om dit te gaan doen.

Volgens de respondenten zijn leerlingen positief. Voor zover de respondenten zicht hebben op de ervaringen van ouders en leerkrachten, wisselen hun antwoorden te sterk om er uitspraken over te kunnen doen. Op de ervaringen van vervolgonderwijs en bedrijven hebben de respondenten geen zicht. Voor zover ervaringen van diverse betrokkenen wel bekend zijn, worden deze benut om het aanbod te verbeteren.

5 Conclusies

Zoals beschreven in hoofdstuk 2.1 luidt de onderzoeksvraag:

Hebben scholen voor basisonderwijs en voortgezet onderwijs in de focuswijken in Rotterdam Zuid aandacht voor loopbaanoriëntatie van leerlingen? Zo ja, wat doen de scholen inhoudelijk op dit vlak (wat en hoe en in welke richtingen)? Werken ze hierbij samen met specifieke partners en zo ja, welke zijn dat?

Het antwoord op deze vraag is in deze quick scan gebaseerd op interviewgegevens van 14 contactpersonen van negen scholen voor basisonderwijs en vier vmbo-scholen. Overige scholen binnen de focuswijken, waaronder scholen voor speciaal onderwijs en havo/vwo, zijn niet in dit onderzoek betrokken.

Op basis van de gegevens luidt de hoofdconclusie dat de onderzochte scholen zeker aandacht hebben voor loopbaanoriëntatie, maar dat de mate waarin en de manier waarop dit gebeurt onderling sterk verschilt, vooral in het basisonderwijs. De onderzochte basisscholen ondernemen onder meer de volgende activiteiten: toetsing en advies in relatie tot schoolkeuze, bezoeken aan en informatieverstrekking over vo-scholen, bezoeken aan en van bedrijven, voorlichting over beroepen en eigen ervaringen opdoen met beroepen. Sommigen noemen hierbij nu al activiteiten in het kader van de Children's Zone. In het vmbo zijn de verschillen onderling groot en de activiteiten zeer divers. Voorbeelden van activiteiten zijn een infoavond voor ouders van leerlingen uit leerjaar 2 over de vmbo-sectoren, individuele gesprekken, havenlessen, bezoek aan Skillsmasters en snuffelstages. Er

is lang niet op alle scholen specifiek aandacht voor zorg en techniek, althans niet meer dan voor andere sectoren. Contactpersonen van de basisscholen geven aan vele samenwerkingspartners te kennen, zo werken zij bijvoorbeeld samen met andere po-scholen, met vo-scholen, ouders, bedrijven, gemeente, JINC, Stichting Mee. Contactpersonen van de vmbo's noemen als samenwerkingspartners onder meer mbo-scholen, het mbo-punt, een po-school en JINC.

Op basis van deze bevindingen kan een conclusie zijn dat er vooral binnen het basisonderwijs nog winst lijkt te behalen waar het gaat om de aandacht voor loopbaanoriëntatie voor leerlingen. Met de start van de Children's Zone zal dit die aandacht ook toenemen, afgaande op wat de meeste respondenten daarover zeggen. De onderlinge verschillen tussen scholen is nu erg groot, mogelijk kan daar binnen de Children's Zone meer lijn in worden gebracht, maar denkbaar is ook dat de scholen hun eigen profiel ook wat betreft loopbaanoriëntatie behouden. Dit heeft onder andere te maken met de verschillende definities voor loopbaanoriëntatie die men hanteert.

Verder blijkt zowel uit de literatuurstudie als uit antwoorden van een aantal respondenten dat het belangrijk is om te investeren in ouders als doelgroep. Ten slotte zou er meer geïnvesteerd kunnen worden in loopbaanoriëntatie specifiek gericht op de sectoren voor zorg en techniek, hoewel verschillende respondenten ook zeggen nadrukkelijk te hechten aan eigen voorkeuren en talenten van leerlingen.

Specifiek per in het theoretisch kader onderscheiden cluster aspecten (aandacht voor loopbaanoriëntatie, inhoud voor loopbaanoriëntatie, bemensing en samenwerking, en draagvlak, monitoring en evaluatie) zijn de conclusies als volgt:

Aandacht voor loopbaanoriëntatie

Vanzelfsprekend is *aandacht voor loopbaanoriëntatie* een eerste vereiste voor succes. Uit de resultaten blijkt dat zowel binnen de scholen voor basisonderwijs als binnen de vmbo-scholen hier aandacht voor is. Maar de mate waarin dit gebeurt verschilt. Op de vmbo-scholen is nadrukkelijk aandacht voor loopbaanoriëntatie terwijl er in het basisonderwijs nog veel verschillen zijn in de mate waarin zij er aandacht aan geven. In het basisonderwijs geven daarnaast veel scholen aan in het kader van Children's Zone meer te gaan doen aan loopbaanoriëntatie. In die zin is voor veel scholen Children's Zone een startpunt om meer aan loopbaanoriëntatie te gaan doen.

Opvallend is dat de *definities* van loopbaanoriëntatie blijken te verschillen. Binnen het basisonderwijs verstaan enkele contactpersonen hier alleen oriëntatie op het voortgezet onderwijs onder, terwijl de meeste anderen hier ook oriëntatie op toekomstige beroepen bij noemen. Binnen de vmbo's verstaat men er het voorbereiden op de keuze van sectoren in de bovenbouw en het vervolgonderwijs onder, alsmede de oriëntatie op beroepen. Interessant zou zijn om met de scholen nader in gesprek te gaan over wat loopbaanoriëntatie voor leerlingen zoals kan inhouden.

Binnen het basisonderwijs geeft men aandacht aan loopbaanoriëntatie met als *redenen* het verhogen van de motivatie voor school, meer passende keuzes voor beroepen en vervolgonderwijs en het tegengaan van uitval in het vervolgonderwijs. Binnen de vmbo's zijn de redenen veel specifieker en hebben ze te maken hebben met de moeite die leerlingen maar ook ouders hebben met het oriënteren op vervolgonderwijs en beroepen.

Binnen de scholen voor basisonderwijs is *de doelgroep* vooral groep 8, met het ook op de voorbereiding voor het voortgezet onderwijs. Binnen de vmbo's vallen binnen de doelgroep vooral leerlingen van klas 2 en 4 (met het oog op de sectorkeuze en het vervolgonderwijs). Zowel contactpersonen van het basisonderwijs als een van de contactpersonen uit het vmbo benadrukken het belang van het betrekken van ouders bij loopbaanoriëntatie. Het belang van ouderbetrokkenheid bleek ook eerder al uit de literatuurstudie.

Inhoud van loopbaanoriëntatie

Er wordt een breed scala aan *activiteiten* genoemd, in het basisonderwijs betreffen deze bijvoorbeeld toetsing en advies in relatie tot schoolkeuze, bezoeken aan en info over vo-scholen, bezoeken aan en van bedrijven, voorlichting over beroepen, eigen ervaringen opdoen met beroepen. In het vmbo zijn de verschillen onderling groot en de activiteiten zeer divers, voorbeelden van activiteiten zijn een

infoavond voor ouders van leerlingen uit leerjaar 2 over de vmbo-sectoren, er vinden individuele gesprekken plaats, havenlessen, een bezoek aan Skillsmasters, verder gaan leerlingen op snuffelstages, en wordt er een mbo bedrijvenmarkt georganiseerd.

In het theoretisch kader is aan de orde gekomen dat *inbedding van loopbaanoriëntatie in het curriculum* en een *integrale aanpak* belangrijke succesfactoren zijn. Zowel binnen het basisonderwijs als binnen het vmbo worden activiteiten die gericht zijn op voortgezet onderwijs en bedrijven voorbereid op school. Resultaten komen bijvoorbeeld terug in teamvergaderingen en in een digitaal portfolio (vmbo). In de jaarplanning zijn activiteiten opgenomen. Op het vmbo wordt er per leerling aanzienlijk meer tijd voor loopbaanoriëntatie ingeruimd dan in het basisonderwijs, maar in het basisonderwijs zal deze tijd in het kader van Children's Zone wel toenemen.

De Werkgroep Loopbaanoriëntatie Nationaal Programma Rotterdam Zuid gaf aan ook specifiek inzicht te willen krijgen in wat scholen aan loopbaanoriëntatie doen gericht op zorg en techniek. Op dit vlak lijkt er zowel binnen het basisonderwijs als het vmbo nog winst te behalen, omdat er nog niet op alle onderzochte scholen specifiek aandacht is voor *zorg en techniek*. Op het basisonderwijs zal dit in het kader van Children's Zone wel toenemen en op het vmbo is het ook afhankelijk van de sectoren die zij zelf in huis hebben. Interessant is dat een van de contactpersonen van het vmbo ook weer de ouders noemt die een belangrijke rol hierbij spelen, ook zij zouden hun opvattingen over de waarde van werken in zorg of techniek kunnen bijstellen. Tegelijk is op te merken dat scholen zich zeker niet alleen op de vraag van de arbeidsmarkt willen richten en de voorkeuren en talenten van leerlingen minstens zo belangrijk vinden.

Om leerlingen optimaal door te laten stromen is *aandacht voor talentontwikkeling* een belangrijke voorwaarde, echter wordt dit in het verband met loopbaanoriëntatie slechts door enkele respondenten genoemd.

Bemensing en samenwerking

Uit de literatuurstudie blijkt dat *het investeren in tijd en competenties* van 'transfer agents' belangrijk is. In de interviews is hier niet rechtstreeks naar gevraagd en komt dit thema ook niet indirect naar voren. Een enkele contactpersoon van zowel het vmbo als het basisonderwijs geeft aan dat er weinig tijd en mankracht is. Wat betreft het basisonderwijs gaat het voornamelijk om leerkrachten van groep 8 en intern begeleiders; binnen de vmbo-scholen gaat het om mentoren, decanen en clusterdocenten.

Een andere belangrijke succesfactor die in de literatuurstudie naar voren komt is *het investeren in uitwisseling en samenwerking binnen en tussen onderwijssectoren, en relevante contacten tussen de school en bedrijven en andere betrokken partners (zoals gemeente, ouders, onderwijsondersteuners of wijkvoorzieningen)*. De onderzochte scholen voor basisonderwijs werken samen met andere po-scholen, met vo-scholen, ouders, bedrijven, gemeente, JINC en Stichting Mee en soms ook met wijkvoorzieningen als sociaal maatschappelijk werk. Contactpersonen van de vmbo's noemen als samenwerkingspartners mbo-scholen, het mbo-punt, een po-school en JINC. Mogelijk zijn er meer diverse typen contacten, maar deze komen in de interviews niet terug. Het lijkt er op dat er zeker binnen vmbo-scholen meer geïnvesteerd zou kunnen worden in (gevarieerde) samenwerkingen.

Draagvlak, monitoring en evaluatie

Voldoende *draagvlak* is een belangrijke voorwaarde voor succesvolle loopbaanoriëntatie, zo blijkt uit de literatuurstudie. Van de basisscholen is een aantal voorloper in Children's Zone en deze ervaren dan ook een grote betrokkenheid. De contactpersonen uit het basisonderwijs geven aan tevreden te zijn over de activiteiten die hun school op het gebied van loopbaanoriëntatie onderneemt; enkelen noemen als negatieve punten de tijdsbelasting en de kans dat de aandacht afneemt. Ook op de onderzochte vmbo's is men over het algemeen positief over het draagvlak en dan met name over de betrokkenheid van mentoren en decanen. Net als in het basisonderwijs is tijdgebrek soms een probleem, daarnaast vormt het nog lage aantal bedrijfsbezoeken wel een punt van aandacht.

Uit de literatuurstudie blijkt ten slotte het belang van een *monitoring- en evaluatiesysteem*. Uit deze studie blijkt hier nog wel ruimte voor verbetering te zijn voor zowel het basisonderwijs als de vmbo's. Er wordt nog weinig aan expliciete monitoring gedaan. Wel zijn de contactpersonen over het algemeen op de hoogte van ervaringen van leerlingen en ouders (bo) en deze zijn overwegend

positief. Voor sommige ouders is het aanbod van loopbaanoriëntatie echt nodig omdat zij zelf onvoldoende tools hebben op dit gebied. Ook binnen de onderzochte vmbo-scholen zijn de leerlingen volgens de respondenten positief.

Literatuur

Ecorys (2009). *Goed voorbeeld doet goed volgen: onderzoek naar goede praktijkvoorbeelden van LOB*. In opdracht van OCW. Rotterdam: Ecorys.

Hijzen, D.M. & Koerhuis, M.J.C. (2010). *'Hulp van school is belangrijk, want het is moeilijk om een keuze te maken als je jong bent'*. *Evaluatie aanbod Loopbaanoriëntatie en –begeleiding Spirit4you*. Den Haag: Spirit4you.

Kenniswerkplaats Rotterdams Talent (2011). *De Children's Zone op Zuid. Literatuurverkenningen op het gebied van Meer leertijd, Ouderbetrokkenheid, Kwaliteit van personeel, Doorlopende leerlijnen*. Kenniswerkplaats Rotterdams Talent: Rotterdam.

Wolff, R., Meeuwisse, M. & Berg, N. van den (2011). *Doorlopende leerlijnen. Literatuurverkenning voor het Nationaal Programma Kwaliteitssprong Zuid/Zuid werkt! Thema Talentontwikkeling*. Rotterdam: EUR/RISBO/Zadkine.

Nationaal Programma
ROTTERDAM ZUID

Aan het bestuur en de directie van de PO- en VO-scholen van de focuswijken op Zuid

Betreft: kort interview loopbaanoriëntatie leerlingen

Rotterdam, 21 november 2012

Geachte bestuurder, directeur,

Zoals u ongetwijfeld weet, worden er al volop plannen gemaakt én uitgevoerd om handen en voeten te geven aan de doelstellingen van het Nationaal Programma Rotterdam Zuid. Een belangrijk onderdeel daarvan is de verbetering van de loopbaanoriëntatie voor leerlingen in het voortgezet onderwijs. Dit subprogramma heet ‘Opleiden voor vakmanschap in Zorg, Haven en Techniek’. Het gaat hierbij om leerlingen meer competenties en daarmee meer kansen mee te geven op de arbeidsmarkt.

Hiervoor heeft de Onderwijstafel de werkgroep Loopbaanoriëntatie op Zuid ingesteld. Namens deze werkgroep wil ik u graag het volgende voorleggen.

De werkgroep heeft op korte termijn een inventarisatie nodig van de huidige vormen van loopbaanoriëntatie op scholen op Zuid en heeft daarvoor de Kenniswerkplaats Rotterdams Talent (samenwerkingsverband van de grotere Rotterdamse kennisinstellingen) ingeschakeld die een quick scan zal uitvoeren.

De komende weken zullen de onderzoekers van de Kenniswerkplaats, Niek van den Berg (Strix Aluco) en Daphne Hijzen (Hogeschool Rotterdam) contact opnemen met de scholen voor een kort interview.

Ik wil u hierbij vragen om tijd vrij te maken voor dit interview. Dit kan in de vorm van een gesprek op locatie, of minder tijdsintensief over de telefoon. Uw informatie wordt gebruikt als basis voor het uitvoeringsplan 2013/2014.

De uitkomsten van de quick scan worden begin 2013 met u gedeeld, tezamen met het uitvoeringsplan Opleiden voor Vakmanschap in de Zorg, Haven en Techniek.

Voor meer informatie kunt u altijd contact opnemen met mevrouw Anna Feiner, tel.nr. 0641255669.

Ik dank u alvast hartelijk voor uw medewerking.

Met vriendelijke groet,

Marlies Beertema,
Voorzitter Werkgroep Loopbaanoriëntatie op Zuid

Loopbaanoriëntatie in po en vo op Rotterdam Zuid

Vragenlijst voor scholen ter voorbereiding op het interview

1. ALGEMEEN

1. Loopbaanoriëntatie van leerlingen, is dit een aandachtspunt op uw school?

<1.1 Zo nee>:

1.1.1 Wat verstaat u onder loopbaanoriëntatie voor leerlingen?

1.1.2 Wat zijn voor uw school redenen om hier geen aandacht aan te besteden?

<1.2 Zo ja>:

1.2.1 Wat verstaat u onder loopbaanoriëntatie voor leerlingen?

1.2.2 Wat zijn voor uw school redenen om hier aandacht aan te besteden?

1.2.3 Hoe krijgt loopbaanoriëntatie voor leerlingen aandacht binnen uw school?

- *Welke activiteiten?*
- *Bij welke groepen leerlingen?*
- *Door wie binnen de school (leerkracht, mentor, decaan)*
- *Met bepaalde samenwerkingspartners buiten de school (ouders, vervolgonderwijs, gemeente, onderwijsondersteuners, bepaalde wijkvoorzieningen, bedrijven, iemand anders van buiten,)?*

1.2.4 Speelt de (beroeps)praktijk een rol binnen loopbaanoriëntatie?

- *Zo nee, wat is daarvoor de reden?*
- *Zo ja, kunt u toelichten op welke manier dat gaat?*
- *Besteedt u op school aandacht aan de ervaringen die leerlingen met/bij bedrijven opdoen? Zo ja, hoe?*

1.2.5 Terug naar loopbaanoriëntatie in brede zin (los van een mogelijke rol van de beroepspraktijk): Om hoeveel tijd per groep/klas per jaar gaat het? In welke perioden is dat vooral?

1.2.6 Heeft uw school een bepaald vast format voor de manier waarop loopbaanoriëntatie aan de orde komt?

1.2.7 Heeft loopbaanoriëntatie een vaste plek binnen het curriculum?

1.2.8 Zijn er bepaalde instrumenten/tools/materialen die u regelmatig gebruikt? Zo ja:

- *Welke zijn dat?*
- *Waar komen ze vandaan/wie heeft ze gemaakt?*

1.2.9 In hoeverre besteedt uw school in het bijzonder aandacht aan de sector zorg? Zo ja:

- *Waarom?*
- *Welke activiteiten?*
- *Bij welke groepen leerlingen?*
- *Door wie binnen de school?*
- *Met welke partners van buiten de school?*
- *Hoeveel tijd wordt er aan besteed en wanneer vooral?*
- *Ja/nee vaste plek in curriculum?*
- *Met welke instrumenten/tools/materialen?*

1.2.10 In hoeverre besteedt uw school in het bijzonder aandacht aan de sector techniek? Zo ja:

- *Waarom?*
- *Welke activiteiten?*
- *Bij welke groepen leerlingen?*

- *Door wie binnen de school?*
- *Met welke partners van buiten de school?*
- *Hoeveel tijd wordt er aan besteed en wanneer vooral?*
- *Ja/nee vaste plek in curriculum?*
- *Met welke instrumenten/tools/materialen?*

1.2.11 Zijn er andere sectoren waaraan u in het bijzonder aandacht besteedt? Zo ja,

- *Welke zijn dat?*
- *Waarom?*
- *Welke activiteiten?*
- *Bij welke groepen leerlingen?*
- *Door wie binnen de school?*
- *Met welke partners van buiten de school?*
- *Hoeveel tijd wordt er aan besteed en wanneer vooral?*
- *Ja/nee vaste plek in curriculum?*
- *Met welke instrumenten/tools/materialen?*

2 SPECIFIEK PER SECTOR

A) Specifiek PO

2.1 Wat gebeurt er in groep 7 en 8 (waarin de voorbereiding op het VO plaatsvindt) specifiek aan loopbaanoriëntatie?

B) Specifiek VO

2.2 Wat gebeurt er in de onderbouw (waarin de voorbereiding op de profielkeuze plaatsvindt) specifiek aan loopbaanoriëntatie?

2.3 Wordt hierbij aandacht besteed aan het ‘opsporen van individuele talenten van leerlingen’? Zo ja, kunt u dit toelichten?

2.4 Wat gebeurt er in bovenbouw (waarin de voorbereiding op het vervolgonderwijs plaatsvindt) specifiek aan loopbaanoriëntatie?

2.5 Hebben leerlingen aan het eind van de opleiding een duidelijk beeld over hun toekomst wat betreft

- *Vulgonderwijs (ja/nee verder leren, welke school, welke richting e.d.)*
- *Beroep dat ze willen gaan uitoefenen*
- *Branche waarin ze willen gaan werken*

3 VERGELIJKING AANPAK MET DIE VAN ANDERE SCHOLEN

3.1 Hoeveel locaties heeft uw school? Bij meer locaties: Is de aanpak zoals net besproken, op alle locaties dezelfde? Kunt u dat toelichten?

3.2 Is uw school een eenpitter? Zo nee, is de aanpak zoals net besproken, op alle scholen van het bestuur hetzelfde? Kunt u dat toelichten?

3.3 Als u kijkt naar andere scholen op Rotterdam Zuid die qua schooltype, grootte, samenstelling leerlingenpopulatie e.d. vergelijkbaar zijn met uw school, kunt u dan uw aanpak vergelijken met die van die andere scholen? Wat zijn overeenkomsten, wat zijn verschillen? Kunt u dat toelichten?

< Specifiek voor VO >

3.3.1 Hoe is dat in het vmbo (met vooral doorstroom naar het mbo)?

3.3.2 Hoe is dat in havo/vwo (met vooral doorstroom naar hbo en wo)?

< Zowel voor PO als VO >

2.1 Als u kijkt naar andere scholen in het land die qua schooltype, grootte, samenstelling, leerlingenpopulatie e.d. vergelijkbaar zijn met uw school, kunt u dan uw aanpak vergelijken met die van die andere scholen? Wat zijn overeenkomsten, wat zijn verschillen? Kunt u dat toelichten?

<Specifiek voor VO >

- 3.4.1 Hoe is dat in het vmbo (met vooral doorstroom naar het mbo)?
- 3.4.2 Hoe is dat in havo/vwo (met vooral doorstroom naar hbo en wo)?

4 ERVARINGEN

4.1 Hoe beoordeelt u uw activiteiten op het gebied van loopbaanoriëntatie?

- 4.1.1 Bent u tevreden? Kunt u toelichten waarom wel/niet?
- 4.1.2 Zou u meer/anders willen doen?
- 4.1.3 Wat vindt u pluspunten van uw aanpak?
- 4.1.4 Wat vindt u minpunten van uw aanpak?
- 4.1.5 Wat vindt u van het draagvlak voor loopbaanoriëntatie binnen uw school? Is dat te laag/voldoende/ruim voldoende? Kunt u dat toelichten?

4.2 Heeft u een beeld van hoe leerlingen uw activiteiten op het gebied van loopbaanoriëntatie ervaren? Zo ja, kunt u dat toelichten?

4.3 Heeft u een beeld van hoe ouders uw activiteiten op het gebied van loopbaanoriëntatie het ervaren? Zo ja, kunt u dat toelichten?

4.4 Heeft u een beeld van hoe leerkrachten/docenten uw activiteiten op het gebied van loopbaanoriëntatie het ervaren? Zo ja, kunt u dat toelichten?

4.5 Heeft u een beeld van hoe scholen voor vervolgonderwijs uw activiteiten op het gebied van loopbaanoriëntatie het ervaren? Zo ja, kunt u dat toelichten?

4.6 Heeft u een beeld van hoe bedrijven uw activiteiten op het gebied van loopbaanoriëntatie het ervaren? Zo ja, kunt u dat toelichten?

4.7 Gebruikt u de genoemde ervaringen van leerlingen, ouders, docenten, vervolgonderwijs, bedrijven en zo ja hoe?

4.8 Hanteert uw school in algemene zin een evaluatiesysteem wat betreft uw activiteiten op het gebied van loopbaanoriëntatie? Zo ja, Welke vragen komen daarbij aan de orde? Wie zijn betrokken bij het geven van antwoorden? Wie zijn betrokken bij het trekken van conclusies?

4.9 Zijn er bepaalde zaken wat betreft loopbaanoriëntatie bij u op school die bij de voorgaande vragen nog niet aan de orde zijn gekomen? Zo ja, kunt u toelichten waarom het gaat?

Quick scan loopbaanoriëntatie in po en vo op Rotterdam Zuid

Belinstructie en vragenlijst, 19/11/2012

Niek van den Berg, Strix Aluco - onderzoek & Innovatie

Daphne Hijzen, Hogeschool Rotterdam, Kenniscentrum Talentontwikkeling

Belinstructie

1. Op basis van de door de gemeente aangeleverde contactgegevens planning maken: welke scholen als eerste benaderen, welke scholen in reservegroep. Dit tijdens het bellen monitoren, zodat de spreiding over besturen en grootteklasse optimaal blijft.
2. School bellen, jezelf voorstellen, naar contactpersoon vragen (directeur PO, decaan VO), jezelf weer voorstellen, uitleggen waar het over gaat, verwijzen naar de brief met de aankondiging door de gemeente.
3. Vragen of ze mee willen doen aan het onderzoek, het gaat om de week van 26 november <dan de persoonlijke interviews plannen> of 3 december. Interview duurt een uur, kan persoonlijk of telefonisch, vragenlijst wordt gemaild < In totaal 7-8 po scholen waarvan 3 met een persoonlijk interview ter plaatse en dus 4-5 telefonisch. In totaal 2-3 vo scholen waarvan 1 persoonlijk interview>
4. Wil de school meedoen? Dan afspraak maken en per email bevestigen, vragenlijst meesturen. Mail CC aan Daphne en Niek
5. Wil de school niet meedoen? Dan vragen of loopbaanoriëntatie aandacht krijgt.
 - a. Zo nee, 1) waarom niet + 2) is dit voor u de reden dat u niet meedoet?
 - b. Zo ja, kunt u zeggen waarom u niet meedoet?
6. Overzicht maken van
 - alle scholen en contactgegevens,
 - daarvan scholen die gebeld zijn,
 - resultaat van dat bellen: ja/nee medewerking aan het onderzoek
 - o bij ja: persoonlijk interview of telefonisch, datum erbij
 - o bij nee: uitkomst van de non-respons-vragen hierboven